

KUR'AN'A GÖRE KADER VE ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ¹

Maşallah TURAN*

Öz

İnsan zihnini en çok meşgul eden konulardan bir tanesi de kader ve özgürlük olgularının birbirine zıt olup olmadıkları meselesidir. Bu sadece günümüzde tartışılan bir konu değildir. Geçmişte de aynı konu enine boyuna tartışılmıştır. Konu hakkında kafa yoranların bir kısmı insanın her alanda özgür olduğu neticesine varırken, bir kısmı ise bireyin bir zorunluluk altında eylemlerini yaptığı görüşüne sahip olmuşlardır. Kimi düşünürler de konu hakkında orta bir yol geliştirme çabası içine girmişlerdir. Görünen o ki aynı konu gerek günümüzde gerekse gelecekte etraflı bir şekilde farklı boyutlarıyla tartışma konusu olmaya devam edecektir. Bizim bu çalışmadaki amacımız, İslam dininin birinci kaynağı olan Kur'an ayetleri bağlamında, kader ile özgürlük ilişkisini ifrat ve tefrite düşmeden itidal düzlemde ele alıp daha ikna edici bir sonuca varmaya çalışmaktır. Geçmişte de böyle bir çaba sergileyen düşünürlerin mutedil bir düzlemde kalabilme adına hangi argümanları geliştirdiklerini hatırlatıp değerlendirmektir. Çalışma yapılırken, nitel yöntemle beraber doküman analizi yöntemi kullanıldı. Bu bağlamda öncelikli olarak kader ve özgürlük anlayışlarının İslam düşünce tarihindeki seyri ele alındı. Akabinde kader hakkında bilgiler verilerek Kur'an'da kaderin nasıl bir yer tuttuğuna değinildi. Sonrasında kader ve özgürlük olgularının Kur'an açısından nasıl bir kategoride ele alınması gerektiği üzerinde duruldu. Sonuç olarak insanın sorguya çekileceği alanda iradesiyle hareket edip özgür olduğu, kendisine seçim hakkının verilmediği alanda kadere tabi olduğu, bazı durumlarda ise bir yönüyle kadere teslim olurken bir yönüyle de özgürce hareket edebildiği tespit ve tahliller neticesinde görülmüş oldu.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kader, Özgürlük.

The Relationship Between Fate and Freedom according to the Qur'an

Abstract

One of the most preoccupying issues in the human mind is whether fate and freedom are opposed to each other. This is not only a topic that is debated today. The same issue has been debated at length in the past. While some of those who have pondered on the subject have come to the conclusion that human beings are free in every field, others have taken the view that the individual acts under an obligation. Some thinkers have also tried to develop a middle way on the subject. It seems that the same issue will continue to be the subject of debate, both today and in the future, in its various dimensions. Our aim in this study is to try to reach a more convincing conclusion by discussing the relationship between fate and freedom in the context of the Qur'anic verses, the first source of Islam, on a moderate level without falling into excess and deficiency. At the same time, it is to remind and evaluate the arguments developed by thinkers who have made such an effort in the past in order to remain on the plane of moderation. While conducting the study, the document analysis method was used together with the qualitative method. In this context, firstly, the course of the understanding of fate and freedom in the history of Islamic thought was discussed. Subsequently, information about fate was given and the place of fate in the Qur'an was mentioned. Afterwards, it was pondered how the phenomena of fate and freedom should be categorized in terms of the Qur'an. As a result, it was determined that human beings are free to act with their will in the area where they will be questioned, they are subject to fate in the area where they are not given the right to choose, and in some cases, they can act freely in one aspect while surrendering to fate in another aspect.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Fate, Freedom.

¹ Bu çalışma, "Kur'an'a Göre Özgürlükler ve Kader" isimli tezimizden yararlanılarak yapılmıştır.

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, masallahturan25@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5555-6298>

1. Giriş

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hakkında en çok soru sorulan konuların başında, kader ve özgürlük olgularının nasıl bağdaşabileceği konusu gelmektedir. İnsanın özgür olup olmadığı meselesi, her devirde insanoglunun aklına takılan en temel düşünce problemlerinden biridir. Bu konuda birçok filozof, bilim adamı fikir yürütmüş; bazıları insanın özgür olduğu neticesine ulaşırken, bazıları da insanın zorunluluk altında olduğu sonucuna varmışlardır.² Bizim çalışmadaki temel maksadımız ise kader konusunu ve bu konu etrafındaki bütün tartışmaları kaynaklara inip en ince detayına varacak bir şekilde vermektir ziyade, temel parametreleri itibariyle konuyu hatırlatıp kaderin özgürlükle olan ilişkisinin mahiyetini ortaya koymaktır.

Kader konusu İslam'da tartışıldığı gibi öncesinde eski din mensuplarını dahi oyalamıştır. Hatta müşriklerin bile bu meseleyi tartışma konusu yaptıkları ve şirkin sorumluluğunu kadere yükledikleri görülmüştür. Yüce Allah, onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Şirk koşanlar diyecekler ki; eğer Allah dileseydi, ne biz, ne de atalarımız şirk koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık. Onlardan öncekiler de, bizim zorlu azabımızı tadıncaya kadar böyle yalanladılar. De ki: Sizin yanınızda, bize karşı çıkarabileceğiniz bir ilim mi var? Siz ancak zanna uymaktasınız ve siz ancak yalan söylersiniz.”*³; *“Şirk koşmakta olanlar dediler ki: ‘Eğer Allah dileseydi, O'nun dışında hiçbir şeye kulluk etmezdik, biz de atalarımız da O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.’ Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Şu halde elçilere düşen apaçık bir tebliğden başkası değildir.”*⁴ Müfessir Âlûsî, bu ayetin tefsirinde şunları söyler: *“Müşrikler bu sözü, işledikleri suçtan dolayı özür dilemek maksadıyla söylemediler. Çünkü onlar, fiillerinin çirkin olduğuna inanmıyorlardı. Tam tersine onlar, Kur'an'da da belirtildiği gibi, yaptıklarının güzel olduğuna ve yaptıklarının kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inanıyorlardı. Ayrıca, haram saydıkları şeylerin, Allah tarafından haram kılındığını iddia ediyorlardı. Ayette geçtiği şekilde yaptıkları savunma 'seyirci kalmak ve olmasını dilemek, emretmeye eşittir ve rızayı gerektirir' düşüncesinden hareketle, yaptıklarının meşru bir hak ve Allah'ın rızasına uygun olduğunu ispatlamayı amaçlıyorlardı. İddiaları özetle şu olmaktadır: Allah'a ortak koşmak, kendiliğinden birtakım şeyleri haram saymak ve benzeri davranışlar, Allah'ın dilemesiyle gerçekleşmektedir. Allah'ın dilemesiyle olan her şey, meşrû ve rızaya uygundur.”*⁵

Ayetlerden anlaşıldığına göre, müşrikler kader konusunu ortaya atarak, bunu Hz. Peygambere karşı delil olarak kullanmaya çalışmışlardır. Kendi putperestliklerinin ve işledikleri günahların, kaderin bir cilvesi olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki Allah'ın bir işten razı olup olmamasının ölçüsü bazı işleri olurlarına bırakmasından veya fiilî olarak ona müsaade etmesinden değil, O'nun mukaddes kitabında o şey hakkındaki beyanından anlaşılabilir. Yüce Allah'ın bazı kötülüklerin yapılmasına bu dünyada olmak kaydıyla izin vermesi, o işin doğruluğunu veya zorlayıcı bir kader olduğunu göstermez. Gözlerimizin önünde her gün hırsızlık, fuhuş, zinâ, soygun ve cinayetler gibi suçlar işlenebiliyor. Bu suçları işleyenler derhal Allah tarafından cezalandırılmıyorsa veya suç işlenmeden önlenmiyorsa, bunların haklı ve yerinde olduğu anlamına gelmez.⁶

Hz. Peygamber ahirete intikal ettikten sonra, müslümanlar başka milletlerle ve eski dinlerin mensuplarıyla daha çok ilişkiye geçtiler. Bunların arasında kader hakkında tartışan, ona inanan ve inanmayanlar mevcuttu. Bunun sonucu olarak, kader hakkındaki tartışmalar, Hz. Peygamber dönemine

² Bk., Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, C. III, s. 482-487; Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s.7.

³ 6/En'am/148.

⁴ 16/Nahl/35.

⁵ Âlûsî, Ebu'l Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmud Bağdâdî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim ve's-Seb'il Mesânî*, Beyrut-Lübnan, Dâr-u İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1994, C. VIII, s. 50.

⁶ Bk., Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev. Asar, Ahmed, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, C. II, s. 32-33.

oranla daha da arttı.⁷ Bu konuda şöyle bir olay anlatılır: “Hz. Ömer’e bir hırsız getirilmişti. Hz. Ömer, ona –neden çaldın?- diye sordu. Hırsız, -Allah böyle takdir ettiği için çaldım- diye cevap verdi. Bunun Hz. Ömer, hırsızın cezasına ek olarak, bir de onu kırbaçladı. Bu durum kendisine sorulduğunda ise şu cevabı verdi: El kesme, hırsızlık içindi. Kırbaç ise, Allah’a iftira ettiği için!”⁸

“Bazı insanlar, kadere inanmanın ‘tedbir almayla’ çeliştiğini iddia etmişlerdir. Hz. Ömer, veba salgını bulunan bir kente girmekten vazgeçtiği için, ona ‘Allah’ın kaderinden mi kaçıyorsun?’ diye sorulmuştu. O şu cevabı vermişti: Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçıyorum.”⁹ Hz. Ömer bu cevabıyla, Allah’ın kaderinin insanları tüm hallerde kuşattığına işaret etmiştir. Bu değerlendirmeye göre sebeplerin kendileri de aslında kadere dâhildir. Bize düşen ise sorumluluğumuzu yerine getirmek, ardından gelecek şeyleri göğüslemek üzere sebeplere başvurmak ve sebeplerin izinde yürümektir.

“Benzer bir şekilde Hz. Osman (r.a.)’ın öldürülmesi olayına karışan bazı kimseler Hz. Osman’ı kendilerinin öldürmediğini, Allah’ın öldürdüğünü ileri sürmüşlerdi. Bunlar Hz. Osman’ı taşlarken de,¹⁰ ‘Allah seni taşıyor’ demişlerdi. Hz. Osman da onlara: Yalan söylüyorsunuz, eğer Allah beni taşlamış olsaydı, ıskalamazdı!” cevabını vermişti.¹¹

Kader konusu hakkındaki tartışmalar, Hz. Osman’ın şehadeti sonrasında fitnenin sınırları genişledikçe artmıştır. Bu yüzden kader tartışmaları, Hz. Ali döneminde had safhaya ulaşmıştır. Anlatıldığına göre; “İhtiyarın biri Hz. Ali’ye gelerek şöyle dedi: Söyle bakalım, Şam’a yaptığımız sefer, Allah’ın kaza ve kaderiyle mi olmuştur? Hz. Ali şu cevabı verdi: Tohumu yaran, varlıkları yaratan Allah’a yemin olsun ki, Allah’ın kaza ve kaderi dışında ne bir yere ayak bastık, ne de bir vadiye indik. İhtiyar bu sefer şöyle dedi: Ben çabamın karşılığını Allah’tan bekliyordum. Oysa şimdi kendim için bir ecir göremiyorum. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: Dur bakalım, ey ihtiyar! Allah-u Teâla gidişinize ve dönüşünüze karşılık büyük bir sevap yazmıştır. Hiçbir şekilde bir işe mecbur edilip karşılıksız bırakılmadınız. İhtiyar, peki, bu nasıl olur? dedi. Bizi kaza ve kader sevketmedi mi? Bunun üzerine Hz. Ali şunları söyledi: Yazıklar olsun! Sen bunu gerektirici bir kaza ve zorlayıcı bir kader mi sandın? Eğer böyle olsaydı, sevap-ceza, müjdeleme-korkutma, emir-yasak tümüyle boşa giderdi. Allah tarafından günahkârlar için kınama, iyiler için övgü gelmezdi. İyiler kötülerden üstün, kötüler de iyilerden daha aşağı olarak nitelenemezdi. Bu söylediğin putperestlerin, şeytan erlerinin, gerçeğe karşı gözü körelen ve yalan yere tanıklık etmeye çalışanların sözüdür, bunlar bu ümmetin kadercileri ve Mecusileridirler. Allah Teâla, haber vererek emreder, sakındırarak nehyeder ve kaldırılacak bir sorumluluk yükler. Allah’a ne zor altında isyan edilebilir, ne de ona istemeyerek itaat edilebilir. Yüce Allah, kullarına, peygamberleri boşuna göndermemiş;¹² gökleri, yeri ve içindekileri boşuna yaratmamıştır. Bu, kâfirlerin düşüncesidir. Kâfirlere ateşten veyl olsun! Bunun üzerine ihtiyar şöyle dedi: O halde, seferimizi sağlayan kaza ve kader nedir? Hz. Ali, şöyle cevap verdi: Allah’ın emri ve hükmüdür. Sonra şu ayeti okudu: ‘Rabbin, ancak kendisine ibadet etmenizi emretti...’¹³ İhtiyar sevinerek ayrıldı.”¹⁴

⁷ Bk., Canan, *Kütüb-i Sitte*, C. XIV, s. 34-38.

⁸ Ebu Zehra, Muhammed, *İslam’da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Çev. Kaya, Sıbğatullah, Şura Yayınları, İstanbul, 1996, s.103-104.

⁹ Buhârî, Merdâ, 30; Müslim, Selâm, 97.

¹⁰ Bk., İbn Asâkir, *Tarihü Medîneti Dimeşk*, Amman, tsz. C. XV, s. 813-815; Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe, *Tarihü l-Medîne*, Thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde, 1399/1979, C. III, s. 1111-1114.

¹¹ Ebu Zehra, *İslam’da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s.104.

¹² Bk., Derveze, Muhammed İzzet, *ed-Düstûru l-Kur’anî ve s-Sünnetu’n-Nebeviyye Fi Şuûni l-Hayati*, İsa Bâbî Halebî Matbaası, Mısır, 1966, C. II, s. 418.

¹³ 17/İsra/23.

¹⁴ Ebu Zehra, *İslam’da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s.104-105.

Örnekler eşliğinde verilen açıklamalardaki en özgün olan vurgu, kader ve özgür iradenin birbirine zıt olabilecekleri iddiasının tam olarak gerçeği yansıtmadığıdır. Esas itibarıyla kader ile özgür irade, zorunlu bir çelişkinin varlığının gerektirmemektedir. Aksine iki olgunun bir arada bulunabildiği, birinin diğerini dışlamadığı, pekâlâ birinin diğerine alan açabildiği görülebilmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Nitel bir araştırma konusu olan kader ve özgürlük olguları hakkında, literatür taramasını ihtiva edecek şekilde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği üzere doküman analizi yöntemi, konuyla ilgili çalışmalarda yer alan bilgileri titiz bir şekilde ve sistematik olarak inceleme amacına matuf olan nitel bir araştırma tekniğidir.¹⁵ Bu bağlamda çalışmada kullanılan kitapların orijinal olmasına ve bilim kuruluna sahip yayınevleri tarafından yayımlanmış olmasına özen gösterilmiştir. Özellikle *el-Milel ve'n-Nihâl; İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi; Kur'an'ın Ana Konuları* ve *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük* gibi konu hakkında bilgiler içeren kaynaklar ve benzeri materyaller, kader ve özgürlük ilişkisini tanımlayabilecek unsurları incelemek suretiyle taranıp analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler çalışmanın amacına hizmet edebilecek şekilde seçilip okunmuş ve değerlendirme yapma yoluna gidilmiştir.¹⁶ Konu hakkında ulaşılan eski ve yeni veriler mukayese edilmiş, bilhassa Kur'an ayetleri ışığında değerlendirme yapmak suretiyle, kader ile özgürlük arasında var olduğu sanılan çelişkinin giderilmesi yönünde çaba sarf edilmiştir.

2.2 Araştırma Etiği

Kader ile özgürlük konusunun birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduklarına yönelik olarak gerek eski dönem gerekse yeni dönem kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışmanın tüm aşamalarında bilimsel kurallar ve ilkeler gözetilmiş, araştırma etiğine uygun hareket edilmiştir. İstifade edilen kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş ve kaynakçada yer verilmiştir.

3. Bulgular

Kader ve özgürlük olgularının nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını doğru tespit edebilmek için bu meselenin şimdiye kadar nasıl ele alındığını ortaya koymak önemli olduğu gibi özellikle kader kavramının nasıl anlaşılması gerektiği konusu da tartışmaların seyrinin belirlenmesinde ve ikna edici sonuçlara ulaşmada belirleyici olacaktır.

3.1. Kader ve Özgürlük Anlayışlarının İslam Düşünce Tarihindeki Seyri

İslam düşünce tarihinde, nassları anlamadaki farklılıklardan veya bunları sosyo-politik amaçlar uğruna kullanmaktan kaynaklanan çeşitli anlayışların sonucu olarak, kader ve insan özgürlüğü konusunda üç temel ekol ortaya çıkmıştır: *Cebriye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet*.

Dört halife döneminin sonlarında ve Emeviler döneminden itibaren İslam âlimleri, kader ve özgür irade konusunu açıklamaya koyulmuşlardır. Zaman içinde bazı âlimler, insanın kendi fiillerini yaratmadığı gibi kendisine nisbet edilen fiillerde de hiç katkısı olmadığını iddia etmeye başladılar. “Böylece, ‘fiilin gerçekte kulla ilişkisi olmadığı’ ve ‘tümüyle Allah'a ait olduğu’ görüşü, Cebriye diye isimlendirilen mezhebin temel prensibi haline geldi. Bunlara göre kul, irade sahibi değildir ve kendi fiillerini işlemeye mecburdur. Allah; kulun fiillerini, diğer cansız varlıklardaki hareketleri yarattığı gibi yaratır. Cansız varlıkların hareketleri, kendilerine nasıl mecazî olarak nisbet ediliyorsa, insanın

¹⁵ Bk., Kırıl, Bilgen, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, s. 173.

¹⁶ Bk., Sak, Ramazan vd., “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), s. 230.

fülleri de, kendisine mecazî olarak nisbet edilir. Tıpkı 'ağaç meyve verdi', 'su aktı', 'taş yuvarlandı', 'güneş doğdu ve battı' denildiği gibi.¹⁷ Dolayısıyla fiillerin insana nisbet edilmesi şu anlamdadır: Sözgelimi "Zeyd öldü" denir. Ölmek Zeyd'e nisbet edilir. Hâlbuki Zeyd'i öldüren Allah'tır."¹⁸

Mezhepler tarihiyle ilgilenen tarihçiler, bu düşünceyi ilk olarak kimin ileri sürdüğünü açıklamaya çalışırken, birçok görüş ortaya atmışlar ve bu hususta şöyle bir değerlendirme yapmışlardır: *"Zamanla mezhebe dönüşmüş böyle bir inancı, ilk olarak kimin ortaya attığını bulmak zor gözükmektedir. Ancak, şu kesin olarak söylenebilir ki 'cebr' hakkındaki düşünceler, Emevilerin ilk dönemlerinde yaygınlık kazanmış, yine Emeviler döneminin sonlarına doğru giderek insanların bir inanç olarak sarıldığı, davet ettiği, okuduğu ve diğer insanlara da açıklamaya çalıştıkları bir mezhep halini almıştır."*¹⁹

Emeviler döneminin başlarında hayatta olan Abdullah b. Abbas ve Hasan-ı Basri'nin 'cebr' düşüncesini savunan insanlara yönelik reddiyeleri kayda değer bir özelliكتedir. İbn Abbas, yazdığı bir risalesinde, Şam'da bulunan Cebrîlere hitap eder ve onları bu düşünceden vazgeçirmeye çalışarak şöyle der: *"Siz, insanlara takvayı mı emrediyorsunuz? Hâlbuki takva sahipleri sizinle yoldan çıkmaktadır. İnsanları isyandan alıkoymak mı istiyorsunuz? Hâlbuki sizin sayenizde isyankârlar türemektedir. Ey ilk münafıkların çocukları, zalimlerin yardımcıları ve fasıkların meşitlerinin bekçileri! Aranızdan Allah'a iftira eden, kendi suçunu O'na mal eden ve yaptıklarını açıkça O'na yükleyenlerden başkası çıkmaz mı?"*²⁰

Hasan-ı Basri'nin "cebr" iddiasında olan bir gruba gönderdiği risalesinde ise şunlar yazılıdır: *"Kim; Allah'a, kaza ve kaderine inanmazsa kâfir olmuştur. Kim, kendi günahını Rabbine yüklerse o da kâfir olmuştur. Allah'a istemeyerek itaat edilmez ve zor altında O'na isyan edilmez... Eğer Allah, kullarını itaate mecbur kılmış olsaydı, sevabı kaldırırdı. Eğer, onları isyana mecbur kılmış olsaydı, cezayı kaldırırdı. Eğer, onları başıboş bırakmış olsaydı, bu durum kudrette eksiklik olurdu. Fakat Allah'ın kullarından gizlediği bir dilemesi vardır. Kulları O'na itaat ettiğinde, bu O'nun kullarına bir lütfudur."*²¹

Abdullah b. Abbas'ın oğlundan yapılan bir rivayet de şöyledir: *"Bir gün babamın yanında oturuyordum. Bir adam gelerek 'Ey İbn Abbas' dedi. Şurada birtakım insanlar, yaptıklarının Allah tarafından yapıldığını ve Allah'ın onları kötülük işlemeye mecbur kıldığını iddia ediyorlar. Babam şu cevabı verdi: Eğer burada onlardan birinin olduğunu bilsem, boğazına sarılır ve ruhu çıkıncaya kadar sıkardım. Allah, kulları günah işlemeye mecbur kılıyor demeyiniz. Allah, kulların ne işlediğini bilmiyor da demeyiniz."*²²

Bazı mezhep tarihçilerine göre "Cebriye mezhebinin esas binası, Cehm b. Safvan tarafından kurulmuştur. Cehm, davasını yaymak için Horasan ve çevresini mekân edinmişti. Mervanoğulları döneminin sonlarında, Müslim b. Ahvez el-Mazini tarafından öldürülünce, taraftarları Nihavend'e geçerek orayı karargâh edindiler. Cebriye mezhebi, bu civardaki kentlerde yaşamaya devam etmiştir. Bilahare, Mâturîdî mezhebi bu kentlerde galip gelmiştir."²³

¹⁷ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Mektebetü'n-Nehdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1369/1950, C. I, s. 15.

¹⁸ Bk., Şehristanî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Tashih ve Ta'lik: Şeyh Ahmed Fehmi, Daru's-Surûr, Beyrut-Lübnan, 1368 (1948), C. I, s. 114-115.

¹⁹ Bk., Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, C. 4, s. 82; Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s.109.

²⁰ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s.110.

²¹ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s.110.

²² Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s.110.

²³ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s.111.

Özetle söylemek gerekirse, *Cebriye* olarak bilinen ekole göre insan, önceden belirlenmiş kaderinin mahkûmudur. Fiillerini yapma bakımından insan ile cansızlar arasında bir fark yoktur. İnsan, tıpkı havada rüzgârın istediği şekilde uçtuğu bir kuş tüyü gibi mecburdur. İnsanın herhangi bir iradesi yoktur, kaderinde ne yazılmış ise onu yapmak mecburiyetindedir.²⁴

“Cebriye görüşünün ortaya çıkmasında sosyal sebepler etkili olmakla birlikte görüş sahipleri, Allah’ın kudret ve iradesinin mutlaklığını ifade eden nasları esas almışlardır. Ayrıca, Allah’ın adaletini ve hikmetini gözardı ettikleri gibi insanın irade ve seçimini ifade eden nasları da görmezlikten gelmişlerdir. İnsanların böyle bir görüşe varmalarında önemli etkenlerden biri, zalim yönetimler ya da sosyal problemler altında ezilmeleri ve içinde buldukları durumu aşma konusunda kendilerinde güç bulamamalarıdır. Etkenlerden bir diğeri ise, ahlak konusunu ilgilendirmektedir. Günah ve ahlaksızlık bataklığına düşenler, suçlarını kadere yüklemek için böyle bir görüşe yöne(lebi)lirler.”²⁵

Mutezile olarak adlandırılan ve insanın mutlak bir hürriyete sahip olduğunu ileri süren ikinci ekol de, yine Emeviler döneminde ortaya çıkmış, ama Abbasiler döneminde, uzunca bir süre İslam düşüncesini etkilemiştir. Bunlar, Emeviler’den herhangi bir tepki görmediler. Çünkü Emeviler aleyhine kimseyi kıskırtmamışlar ve onlara karşı savaş açmamışlardı. Zira Mu’tezile, fikirden başka bir işle uğraşmayan, delil arayan ve meseleleri sıhhatli ölçülere vurmaya çalışan bir grup idi. Ancak Emeviler bunlara tepki göstermemiş olmakla beraber, yardımcı da olmamışlardır.

“Abbasi devleti kurulduğu sırada, inkârcılık ve zındıklık seli her tarafa yayılmış durumdaydı. Abbasi halifeleri, Mu’tezileyi zındıklara karşı çekilmiş bir kılıç gibi gördüler. Bu yüzden onları engellemek şöyle dursun, kendi yollarına devam etmeleri için teşvik dahi ettiler. Kendisini Mu’tezile âlimlerinden biri olarak gören Me’mun başa geçince, Mu’tezililer ile sıkı ilişkiler kurdu ve onları kendisine yaklaştırdı. Muhafızlarını ve vezirlerini bunlar arasından seçti. Me’mun, âlimler arasında görüş birliği sağlamak amacıyla, Mu’tezililer ve fıkıh âlimleri arasında münazaralar tertipliyordu. Bu durum, öleceği yıl olan H. 218 yılına kadar sürdü. Bu tarihten sonra Me’mun, tutum değiştirdi ve ilmi tartışmalar, yerini işkence tehditlerine ve hatta işkencelere bıraktı. İşkenceler Mu’tasım ve Vâsık dönemleri boyunca da sürdü.”²⁶

Şüphesiz, Mu’tezile’nin Me’mun, Mu’tasım ve Vâsık döneminde yaptığı tarzda bir fikri kabul ettirmek için işkence tehditlerine ve bilahare işkencelere başvurma davranışı, fikirsel anlamda bir zayıflığın göstergesidir. İktidar gücü, belli bazı görüşleri destekleyerek, insanları inanmadıkları görüşleri kabule zorlayan bir güç olmamalıdır. Dinde zorlamaya başvurmak haram olduğuna göre, insanları dine ters düşmeyen görüşlerinden caydırıp, belli bir görüşü kabule zorlamak, nasıl hoş karşılanamayacak bir durumdur.

Zorbalığa dayanan görüşlerin yıkılmaya mahkûm olduğu, bir gerçektir. Çünkü kaba kuvvet şaşkındır. Pervasızca hareket etmek ve yoldan çıkmak, kaba kuvvetin özelliklerindedir. Kendisini kaba kuvvetle destekleyen her görüş, sonunda şartları kendi aleyhine çevirir. Zira insanlar, kaba kuvvete dayanan görüşlerin gerçekliği konusunda şüpheye düşerler. Çünkü gerçekten güçlü delillere dayanan bir görüş, kendisini kaba kuvvetle destekleme ihtiyacı hissetmez.

²⁴ Bk., Şehristanî, *el-Milel ve’n-Nihâl*, C. I, s. 112; Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.39-40.

²⁵ Şimşek, M. Sait, *Kur’an’ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, s.72.

²⁶ Bk., Taberî, *Tarihu’l-Umem ve’l-Mulûk*, C. 4, s. 135-139; Ebu Zehra, *İslam’da Siyasî, İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s.142-143.

Mu'tezile mezhebi mensupları, Cebriye mezhebine karşı "adalet prensibi"ni ileri sürmüşlerdir. Adalet prensibinin özeti şudur: "Allah fesadı sevmez. Kulların fiillerini de yaratmaz."²⁷ Kulun, Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi vardır ve insan tüm fiillerinin yaratıcısıdır. İnsanlar, Allah'ın kendilerine sağladığı bir güç ile emredildikleri veya sakındırıldıkları şekilde amel ederler."²⁸

Mu'tezile savunduğu prensip ile esas itibariyle "kul, kendi fiillerinde özgür değildir" diyen Cebriye'ye karşı çıkmıştır. Adalet prensibine göre, özgür olmayan insanın ceza görmesi zulümdür. *Çünkü kişinin, aksini yapmaya mecbur olduğu bir şeyle emredilmesi veya yapmaya mecbur olduğu bir şeyden sakındırılması anlamsızdır.* Gerçekte bu prensip makul ve anlaşılabilir bir içeriğe sahiptir. Burada asıl itiraza konu olan nokta ise Mu'tezile'nin bu prensibe dayanarak, insanın kendi fiillerini yarattığını ileri sürmesidir. Bununla birlikte Mu'tezile mensupları Cenab-ı Allah'ı acizlikten tenzih etmeyi de ihmal etmemişler ve bu konuda şöyle demişlerdir: *"İnsanın yaratıcılığı, Allah'ın insan için yarattığı ve insana sağladığı bir güçle olmaktadır. Veren O'dur. Dolayısıyla, verdiği gücü geri almaya da tam anlamıyla güç yetirir. Kula verdiği sorumluluk sağlansın" diye vermiştir.*"²⁹

Özetle; *Mu'tezile*, sorumluluğun gerçekleşmesi için, tam bağımsız olunması gerektiği düşüncesinden hareketle insanları, yaptıkları fiillerin yaratıcısı konumuna getirmiştir. Tevhid anlayışına ters düşmemek için de birtakım yorumlar yapma gereği duymuşlardır. Sözü edilen mutlak hürriyet veya tam bağımsızlık anlayışı, genelde problemlerini çözmüş ve kendilerinden son derece emin ve özgüveni yüksek olan toplumlarda yaygınlaşan bir görüştür. Nitekim bu görüşün, müslümanlar arasında yaygınlık kazandığı asırlar, güçlü oldukları veya görüş sahiplerinin iktidar sayesinde güç kazandıkları dönemlerdir.³⁰

Ehl-i Sünnete göre ise insan, Cebriye'nin dediği gibi 'mecbur', Mutezilenin dediği gibi 'yaratıcı' değildir. Bu ikisi arasında dengeli bir durum söz konusudur. Buna göre amellerin sebebi, insana verilen cüz'i iradedir, o amellerin yaratılışı ise Allah'a aittir.³¹ *"Kim yararlı bir iş yaparsa kendi lehinedir, kim de kötülük işlerse, o da kendi aleyhinedir. Senin Rabbin, kullara zulmedici değildir."*³²; *"Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."*³³; *"...O, her şeyi yaratandır..."*³⁴

Sözün özü; amellerin sebebi insanın özgür iradesi, yaratıcısı ise Allah'tır. Evet, *"irade, bir eğilim veya eğilimde tasarruftur."*³⁵ Yani iki şeyden birini seçme durumunda bulunan bir insanın, o iki şeyden herhangi birini seçme çaba ve gayretini ortaya koymasıdır. İşte "sevap ve ceza da bununla birlikte gündeme gelir."³⁶ Kader de, insanın özgürlüğünü ortadan kaldıran bir anlayış değil, tam tersine özgürlüğü gerektiren bir anlayıştır. Çünkü kader, "takdir" demekse, insanların özgür iradeleriyle eylemde bulunmaları bizzat Cenab-ı Hak tarafından takdir edilmiştir. Öyleyse özgür olmak, insanın kaderinde vardır. *"Biz insana iyi ve kötü yolu gösterdik, dilerse şükredici olur, dilerse nankör."*³⁷

²⁷ Razî, Ebu Abdillah Fahrudin Muhammed b. Ömer, *İtikadâtü Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1402/1982, s. 38.

²⁸ Bk., Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 119,138.

²⁹ Bk., Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, C. I, s. 59; Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, s. 40-41.

³⁰ Bk., Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 72.

³¹ Bk., Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1988, s. 52-76.

³² 41/Fussilet/46.

³³ 37/Saffat/96.

³⁴ 6/En'am/102.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk., Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.501; Nursi, *İşaratu'l-İ'caz*, Çev. Nursi, Abdulmecid, Tenvir Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 80-81.

³⁶ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 192.

³⁷ 76/İnsan/3; Ayetin izahı için bk., İbn Kesîr, *Muhtasar-u Tefsîr-i İbn Kesîr*, İhtisar ve Tahkik: Sabûnî, Muhammed Ali, Dâru'l-Fikir, Lübnan-Beyrut, 1999 (1419), C. III, s. 577; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini*

İnsan kendi özünde, iyiyi veya kötüyü, güzeli veya çirkini tercih edebilen bir iradenin yani serbestliğin veya özgürlüğün var olduğunu hissetmektedir. Ancak varlığı bilinmekle beraber, iradenin de ruh ve akıl gibi mahiyeti gizlidir. Mahiyeti bilinemediğinden söz konusu iradeyi, Ehl-i Sünnet âlimleri farklı farklı tabir etmişlerdir. Fakat tabirleri farklı olmakla birlikte neticede insana ait olan, insanı yaptıklarından sorumlu kılan “bir öz” ün varlığında birleşmişlerdir. Bu öz, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratılma sebebidir. Öyle ise insan, yaptıklarını Allah’a ve kadere yüklemeye kalkışarak sorumluluktan kurtulamaz.³⁸

3.2. Kaderin Anlamı ve Kur’an’da Kader Anlayışı

Sözlükte *kader*, “takdir, hüküm, îcap, ilzam, yaratmak, bildirmek, bilmek, bir şeyin miktarını ve değerini açıklamak, hikmete göre yapmak gibi manalarda kullanılmıştır.”³⁹

İstilahta ise *kader*, “olmuş ve olacak olan tüm şeylerin zaman ve mekânını, niteliklerini, özelliklerini ve ayrıntılarını kısacası her şeyini Cenab-ı Hakkın ezelde bilmesidir.”⁴⁰

Şunu belirtelim ki, düşünürlerin kader tanımlamaları, onların kader anlayışlarını yansıtacak şekilde farklı farklı olmuştur. Örneğin şu iki tanımda cebriyecî bir anlayış sezilmektedir: (1)- “Kader; olayların akışına egemen olduğuna inanılan doğaüstü güç, yazgı, alinyazısı, baht ve talihtir.”⁴¹, (2)- “Kader; bazı doktrinlere göre, bütün olayları önceden ve değişmeyecek şekilde düzenleyen gizli kuvvettir.”⁴²

Esas itibarıyla varlıktaki her şey, Yüce Allah’ın kudretinin eseridir. “Her şeyin sahibi olan, elbette ki her şeyi yaratacak bir güce sahiptir. O halde Allah, her şeye güç yetirendir. Evreni bu mükemmel düzen ve uyumuyla birlikte yaratan, olabilecek yaratılış alternatifleri arasından bunu seçen, bu muhtemel alternatiflerin tamamını içeren bir ilme ve özgür bir iradeye sahiptir. Sonsuz bir kudret, tamamen bağımsız bir irade ve sonsuz bir ilme sahip olan, zorunlu olarak mükemmel bir hikmet ve adalete de sahiptir. Buna göre kader konusu, Allah’ın her şeye güç yetiren kudretini, her şeyi kapsayan ilmini, tamamen özgür olan iradesini, üstün hikmet ve mükemmel adaletini ilgilendirir.”⁴³

Kader konusuna yer veren ayetler olmakla birlikte Kur’an’da, kader inancı bir prensip şeklinde yer almamaktadır. Yani, Kur’an’da terminolojik anlamda bir kaderden bahsedilmez. Kuşkusuz Kur’an’da kaderin bir prensip şeklinde yer almamış olması, ona inanılmamasını gerektirmez. Bilakis mü’min, ayet ayet Kur’an’da yer alan her hususa inanır. Kaldı ki kader konusu, birçok ayette farklı boyutlarıyla yer almaktadır. Başka nedenler de muhtemel olmakla birlikte belki de bir prensip şeklinde kaderin yer almaması, bütünüyle Allah’ın ilim sıfatının çerçevesi içerisinde olması sebebiyledir. Bu

Kur’an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul tsz., C. VIII, s. 460; Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, C. VI, s. 557-558.

³⁸ Bk., Kırkıncı, Mehmet, *Kader Nedir?*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 83-121; Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.67-71, 83.

³⁹ Bk., İbni Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-Mısri, *Lisânu’l-Arab*, Dâr-u Sadr, Beyrut, C. XV, s. 186-189; Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.13.

⁴⁰ Bk., Bolay Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 241; Kırkıncı, *Kader Nedir?*, s.27; Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.14.

⁴¹ Demiray, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, Koll. Şti. Anka Ofset Basımevi, İstanbul 1982, s. 493.

⁴² *Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, İstanbul tsz., C. VI, s. 747.

⁴³ Şimşek Sait, *Kur’an’ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s.71.

bağlamda “*Kader, ilm-i ilahînin bir nevidir, ilm-i ezeldendir*”⁴⁴ vurgusu dikkat çekicidir. Bir anlamda kadere iman etmek, Allah’a iman etmeye dayalı ve onun tamamlayıcısı durumunda olan bir inançtır.⁴⁵

Kader kelimesi ve türevleri ayetlerde şu şekilde şu şekilde geçmektedir: “...O, her şeyi yarattı, belli bir ölçüye göre düzenledi.”⁴⁶ Ayetin orjinalinde geçen “takdir” kelimesine “her şey için bir başlangıç ve bir son tayin etti” anlamı da verilmiştir.⁴⁷ Zuhruf suresinde geçen bir ayet şöyledir: “O, gökten belli bir ölçü ile su indirdi.”⁴⁸ Ayetin orjinalinde geçen “kader” kelimesinden den maksat; “insanların ve memleketlerin zarar görmeyecekleri şekilde tufan derecesine varmayan uygun bir miktarda suyu indirmesidir” denilmiştir.⁴⁹ Kamer suresinde yer alan bir ayet ise şu mealdedir: “Hiç şüphesiz, biz her şeyi bir kader (ölçü) ile yarattık.”⁵⁰ Ayette dile getirilen “kader ile yaratma” şu iki mana ile tefsir edilmiştir: (1)- Her şeyi, hikmetin gerektirdiği şekilde ölçülü, sağlam ve düzenli yarattık. (2)- Her şeyi, meydana gelmeden önce nitelikleriyle ve zamanıyla bilerek, levh-i mahfuzda yazılmış ve takdir edilmiş olarak yarattık.⁵¹ Sebe’ suresinde yer alan bir ayet şöyledir: “Biz o şehirler arasında yolculuğu, belirli bir miktar üzere tanzim etmiştik...”⁵² Buradaki ifadeye şöyle anlam verilmiştir: “Yani, (Şam diyarındaki) o şehirlerde veya kasabalarda yolculuk belli bir miktar üzere tertip edilip, oraların her biri yolcu için birer istasyon ve birer merhale halinde idi; öyle ki kasabanın birinden çıkan, azık taşımadan ve açıkta yatmadan ve tehlike görmeden diğerine gidebilirdi.”⁵³ Son bir ayet olmak üzere Hicr suresinde yer alan şu ayete bir göz atalım: “Yalnız Lut’un karısı müstesna, çünkü onun helak edilenlerle birlikte yok edilmesini takdir ettik (karara bağladık).”⁵⁴

Görüldüğü gibi, bu ayetlerde doğrudan kelamî manada ve terminolojik anlamda bir kaderden bahsedilmiyor. Ayrıca bu ayetler, insanın özgür iradesiyle eylemde bulunamayacağını da göstermiyor. Ayetlerde geçen “kader” kelimesi ve türevleri, Cenab-ı Hakkın belli bir ölçü, tertip ve düzen içerisinde yarattığını vurguluyor. Elbette hikmet sahibi olan Yüce Allah, belli bir ölçüye göre yaratmıştır. Bu yaratma da sadece insanla ilgili değil, bütün evreni kapsamaktadır. Buna göre kader konusu, iman esaslarından “Allah inancı”yla ilgili bir husustur. Çünkü kader, Yüce Yaratıcının evreni ve evrendekileri yaratmasıyla alakalı bir husus olduğuna göre, bu O’nun İlim, İrade, Kudret ve Tekvin sıfatlarıyla ilgilidir. “*İşte Cenab-ı Hak, hikmet ve ölçüyle yarattığı bu evren içerisinde insana ayrı bir yer vermiş, ona akıl ve irade gibi üstün iki nitelik ihsan etmiştir.* Bu sebeple insan, evren içerisinde özgür iradesiyle yaptığı eylemlerden sorumludur.”⁵⁵

Allah’ın insana zulmetmediğini, insanın yaptıkları sebebiyle azaba uğratıldığını ifade eden ve kaderi konu olarak işleyen ayetlerin bazıları ise şu şekildedir: “*Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendi nefislerine zulmettiler. Böylece Rabbinin emri geldiği zaman, Allah’ı bırakıp da taptukları ilahları, onlara hiçbir fayda sağlayamadı, helak ve kayıplarını arttırmaktan başka bir işe*

⁴⁴ Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 499-500.

⁴⁵ Bk., Şimşek, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s.73; Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.16.

⁴⁶ 25/Furkan/2.

⁴⁷ Bk., Zemahşeri, Cârullah Ebul Kasım Mahmud b. Ömer, *Tefsiru’l-Keşşâf*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnan-Beyrut, 1995, C. III, s. 256.

⁴⁸ 43/Zuhruf/11.

⁴⁹ Bk., Zemahşeri, *Tefsiru’l-Keşşâf*, C. IV, s. 232.

⁵⁰ 54/Kamer/49.

⁵¹ Zemahşeri, *Tefsiru’l-Keşşâf*, C. IV, s. 430.

⁵² 34/Sebe’/18.

⁵³ Bk., Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. VI, s. 360-361; Zemahşeri, *Tefsiru’l-Keşşâf*, C. III, s. 560.

⁵⁴ 15/Hicr/60. Zemahşeri, bu ayette geçen “takdir” kelimesinin ‘ilim’ manasını içerdiğini söylemektedir. Bk., Zemahşeri, *Tefsiru’l-Keşşâf*, C. II, s. 559-560.

⁵⁵ Bk., Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, s.16-17.

yaramadı.”;⁵⁶ “...Onlara, resulleri apaçık deliller getirmişlerdi. Demek ki, Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı.”.⁵⁷

Konu hakkında farklı alanlara vurgu yapan ancak kimi zaman yanlış anlaşılabilen Allah'ın dilediğini hidayete erdirmesi ve dilediğini saptırmasıyla ilgili ayetleri incelemek de yerinde olacaktır. Şunu açıklıkla ifade etmek gerekir ki, bu türden olan ayetlerdeki kapalı ifadeler, ya aynı ayette veya başka ayetlerde açıklığa kavuşturulmuştur. Öyleyse Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla bakabilmek, onu doğru anlamının “olmazsa olmaz” şartıdır. Sözelimi bu ayetlerden biri şudur: “Biz hiçbir elçiyi, kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik, ta ki onlara apaçık bir şekilde tebliğ etsin. Böylece Allah; dilediğini şaşırtıp saptırır, dilediğini hidayete erdirir. O üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁸ Ayetin baş tarafında, tebliğin apaçık bir şekilde yapılmasının önemine yapılan vurgu; “Allah dilediğini saptırır” cümlesinin “Allah, sapıklığı dileyeni saptırır” manasında olduğunu gösterdiği gibi şu iki ayet-i kerime de bu manayı tamamıyla göstermektedir: “Allah, zalimleri şaşırtıp saptırır.”⁵⁹; “Allah, fasıklardan başkasını saptırmaz.”⁶⁰.

Konuyla ilgili Nahl suresinde geçen bir ayet şöyledir: “Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet kılardı, ancak o dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. Yaptıklarınızdan muhakkak sorumlu tutulacaksınız.”⁶¹ Bu ayetin de “yaptıklarınızdan muhakkak sorumlu tutulacaksınız” cümlesi, öncesini açıkladığı gibi Yunus suresinin şu ayeti de aynı hususa değinmektedir: “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin tümü, topluca iman ederdi. Öyleyse, onlar mü'min oluncaya kadar insanları sen mi zorlayacaksın?”⁶² Ayetten açıkça anlaşıldığı üzere Yüce Allah, insanları iman etmeye zorlamamakta, inanmayı kendi tercihlerine bırakmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin, ayetlerinin, ayet gruplarının ve surelerinin birbirini açıklaması özelliği, Kur'an'da ele alınan tüm konular için geçerlidir. Bu husus, Kur'an'ın aykırılık ve çelişkilerden uzak oluşunun en önemli göstergesidir. “Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birçok aykırılıklar-çelişkiler bulacaklardı.”⁶³ Bir kimse Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla bakmadığı zaman, Kur'an'da olmadığı halde, onda birtakım çelişkilerin bulunduğunu zannedecek ve şu söze masadak olacaktır: Bazen “Güneşin ışığını inkâr etmek gözün körlüğünden, suyun tadını yadırgamak ağzın hastalığından olabilir.”⁶⁴

3.3. Özgürlük ve Kader Birbirinin Varlığını Ortadan Kaldıran Zıt Olgular mıdır?

Kur'an ayetleri dikkatli bir okumaya tabi tutulduğunda şunu net bir şekilde söylemek mümkündür: “Kader, kulun özgür iradesine zıt değildir. Çünkü ihtiyarî fiillerin meydana gelmesi için, özgür irade dahi kaderin içinde yer almaktadır.”⁶⁵ Bu meyanda ilk anda akla gelebilecek ayetlerden bazıları şöyledir: “Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırdı. Allah fasıklar topluluğunu hidayete kavuşturamaz.”⁶⁶; “Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırmış ve takvalarını ihsan etmiştir.”⁶⁷; “Biz hiçbir elçiyi, kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik, tâ

⁵⁶ 11/Hud/101.

⁵⁷ 9/Tevbe/70.

⁵⁸ 14/İbrahim/4.

⁵⁹ 14/İbrahim/27.

⁶⁰ 2/Bakara/26.

⁶¹ 16/Nahl/93.

⁶² 10/Yunus/99.

⁶³ 4/Nisa/82.

⁶⁴ Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulumi'l-Kur'an*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz., s.151.

⁶⁵ Bk., Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, s. 358.

⁶⁶ 61/Saf/5.

⁶⁷ 47/Muhammed/17.

ki onlara apaçık anlatsın. Böylece Allah, dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. O üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁸

Yukarıda meallerini verdiğimiz üç ayet incelendiği zaman; hidayeti ya da dalaleti tercih edenin insanın kendisi olduğu ancak bununla birlikte “hidayete erdirmenin veya saptırmanın” Allah’a nispet edildiği görülmektedir. Burada bir çelişki olduğu zannedilmemelidir. Çünkü insana, hem hidayeti hem de sapıklığı seçebilme imkânını veren Allah’tır. Yani Yüce Allah bunlardan birini seçme özgürlüğünü, insana vermiştir. Bu nedenle her ikisinin hem Allah’a nispet edilmesi hem de insana nispet edilmesi doğrudur. “Büyük bir daire düşünün, bu dairenin içinde küçük bir daire olsun. Küçük daireyi ortasından ikiye bölelim. Bu küçük dairenin bir yarısı hidayet-iman, diğer yarısı ise sapıklık-küfür olsun. İşte insan akıl ve irade verilen bir varlık olarak, bu küçük dairenin orta çizgisinin üzerindedir. Dilerse, iman tarafına geçer, dilerse küfür tarafına geçer. Elbette burada önemli olan, Allah’ın iradesinin şu veya bu tarafı seçmesine müsaade etmesidir. Bu sebeple insanın, gerek iman tarafını seçmesi gerekse küfür tarafını seçmesi, kendi iradesiyle olduğundan işlediği bu eylemin kendisine nispet edilmesi doğrudur. İnsan iradesini ifade eden bu küçük daireyi içeren büyük daire ise Allah’ın iradesidir ve ikiye bölünmüş olan küçük daireyi içine aldığından dolayı, kişinin özgür iradesiyle yaptığı seçimin bu anlamda Allah’a nispet edilmesi de doğrudur. Çünkü kişi kendi iradesiyle hangi tarafa yönelirse yönelsin, iradesini çevreleyen Allah’ın iradesinin sınırları dışına çıkmamaktadır. Ancak ikiye bölünmüş olan o küçük dairede olup bitenler üzerinde, Allah’ın bir dayatması yoktur. Allah adaletinin bir sonucu olarak, insana istediği tarafı seçme imkânı vermiştir.”⁶⁹ Şu değerlendirmede de insan eylemlerinin hem Allah’a hem de bireyin kendisine nispet edilme gerekçesine dair bir izah görmek mümkündür: “Allah hâkimdir (hikmetle iş yapandır); öyle ise sevap ve ceza boşuna değildir, ancak hak etmeye göredir; öyleyse zor altında bırakılma yoktur. Adetullah üzerine, Allah’ın küllî iradesi, kulun cüz’î iradesine bakar, yani kulun iradesinin bir fiile taallukundan sonra, küllî irade taalluk eder, öyle ise zorlama yoktur. Yine birşey, vücudu vacip olmadıkça vücuda gelmez; evet, irade-î cüz’iyyenin taallukuyla irade-î külliyyenin taalluku bir şeyde içtimâ ettikleri zaman, o şeyin vücudu vacip olur ve derhal vücuda gelir.”⁷⁰

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız hususlara ilave olarak Kur’an eğitici bir üslupla iyilikleri Allah’a, kötülükleri de insana nispet eder. Nursî bu hususta şu değerlendirmeyi yapar: “Mü’min kişi her şeyi hatta filini, nefsinin Cenab-ı Hakka verir, ancak böyle bir davranışın sonunda sorumluluktan kaçmaması için ‘özgür irade’ önüne çıkar ve ona ‘sorumlusun’ der. Sonra, ondan sudur eden iyilikler ve kemalat ile mağrur olup şımarmasını diye ‘kader’ karşısına çıkar; şöyle der: Haddini bil, asıl sahip sen değilsin.”⁷¹

Nisâ suresinde geçen bir ayet şu şekildedir: “Sana gelen her iyilik Allah’tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindedir. Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara bir elçi olarak gönderdik. Buna şahit olarak da Allah yeter.”⁷² “Yani, sana gelen her iyilik, her menfaat, itaat ve mükâfat Allah’tandır, çalışıp kazanman olsa da olmasa da Allah’tandır. Çünkü Allah dilemeyince hiçbir şey olmaz. Allah, Rahman ve Rahim olduğu için de iyilikler O’nun irade ve takdirine, yaratma ve var etmesine dayanmakla beraber, O’nun rızasına da tamamen uygundur. Bunun için insanın çalışıp kazanmasıyla ilgili olmayan iyilikler yalnız Allah’ın ihsanı olduğu gibi, insan iradesiyle ilgili iyilikler de Allah’ın takdir ve yaratmasına, hükmünü yürütmesine ve başarılı kılmasına, irade ve rızasına uygun olması hasebiyle yine O’nun bir ihsanıdır. Başına gelen her kötülük ise kendi nefsendendir, kendi

⁶⁸ 14/İbrahim/4.

⁶⁹ Bk., Şimşek, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s.79-80.

⁷⁰ Nursî, *İşârâtü’l-İ’câz*, s.79-80.

⁷¹ Bk., Nursî, *Sözler*, s.496-498.

⁷² 4/Nisa/79.

günah veya kusurundandır. Gerçi *'Hepsi Allah'tandır'*⁷³ ayeti gereğince bu da Allah katındandır. Allah takdir ve irade etmemiş olsaydı bu da olamazdı. Fakat bunda yapma veya terk etme yönünden mutlaka senin sebep olman vardır. 'Sana ne kötülük dokunursa kendindedir' cümlesinden, Mu'tezililer'in istenerek yapılan işlerde, kulun kendi yaptıklarının yaratıcısı olduğunu çıkarmaya kalkışmaları doğru değildir. Çünkü 'Sana gelen her iyilik Allah'tandır' cümlesi, böyle bir iddiaya aykırıdır. Hülasa, 'Her şey Allah'tandır.' Fakat bunda zorlama anlaşılmalıdır. Ayetin açıklamasına uygun olarak ne zorlama, ne tam serbestlik, ikisi arası bir durum, bir adalet ve sorumluluk söz konusudur. Bu açıklama kendisini iyi, başkasını kötü, iyiliği kendinden kötülüğü başkasından bilen cahil ve gururlu insanlığın gururuna karşı bir ders olduğu gibi; kendisini ne iyilik, ne de kötülük hiçbir şeyle ilgili saymayan tembel insanlığın tembelliğine ve ilgisizliğine karşı da bir derstir."⁷⁴ Şu ayet-i kerime konuyu özetler bir mahiyettedir: *"Ne yeryüzünde, ne de nefislerinizde meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılı olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre pek kolaydır. Öyle ki, elinizden çıkana karşı üzüntü duymayasınız ve Allah'ın size verdikleri dolayısıyla şımarayasınız. Allah, büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez."*⁷⁵ Bu ayet, bütün itaat ve isyanların tercih edeni insan olmakla beraber Allah'ın yaratması ile olduğuna delalet etmektedir.⁷⁶

Aslında daha önce yazılı olması anlamıyla kader, Allah'ın ilmidir. Elbette O'nun ilmine sınır yoktur. Geçmişini bildiği gibi geleceği de bilir. Bizim yapıp ettiklerimiz, elbette O'nun ilmi dışında değildir. İrademizle gerçekleştirdiğimiz eylemler anlamında kader bundan ibarettir. Biz bir davranışta bulunuyorsak, Allah böyle davranacağımızı önceden bilmektedir. Ancak O'nun bilgisi, bizim o davranışımıza sebep değildir. Bilakis o davranışı yapmamız, O'nun bilgisinin sebebidir. *"Kader, ilim nevindedir. İlim, ma'lûma tabidir. Yani nasıl olacaksa, öyle taalluk eder. Yoksa mâ'lum ilme tabi değildir. Öyle ise bir insan, kendi⁷⁷ yaptığı bir fiilin sebeplerini kadere havale etmekle, taallül ve bahaneler gösteremez."*

*"Önceden seyrettiğiniz bir filmi düşünün, olay olmadan önce o olayı biliyorsunuz. Ancak o olay, sizin bilginiz sebebiyle olmuyor, bilakis bilginiz, o olay sebebiyledir. Allah'ın gelecek bilgisi, tabiri caiz ise tıpkı o filmi seyreden gibidir. Çünkü Allah, olup bitecek şeyleri önceden bilmektedir. Ancak bu olup bitenler, O'nun önceden bunları bilmesi nedeniyle değildir. Bilakis, ileride olaylar bu şekilde gerçekleşeceği için O, bunların bu şekilde gerçekleşeceğini bilmektedir. Kuşkusuz Allah, sadece bir seyirci değildir. İsteddiği an müdahale edebilir. Ancak hayatın geneli, anlattığımız bu misaldeki gibidir."*⁷⁸

Bunu, bilinen şu klasik örnekle de açıklayabiliriz. Bugün bilginler, güneşin veya ayın ne zaman tutulacağını daha önceden hesap edip, kesin tarihini tespit edebilmektedirler. Gerçekten de onların dediği zamanda, güneş veya ay tutulması meydana gelmektedir. Nasıl ki bilginlerin bu bilgilerinin, güneşin veya ayın tutulmasında bir etkileri yoksa Cenab-ı Hakk'ın da insanların ne yapacaklarını bilmesinin fiiller üzerinde bir etkisi yoktur. Demek ki, insanın yapacağı fiillerin önceden Allah tarafından bilinmesi, insanın bu fiillerinde mecbûr olduğu anlamına gelmez.⁷⁹

Yine bir ayna düşünün, suratınızı ekşiterek ve kaşlarınızı çatarak karşısına geçiyorsunuz. Ayna sizi ekşi suratlı ve çatık kaşlı gösterecektir. Sebep, aynanın kendisinde değildir, sizin davranışınızdadır. Tebessüm ederek karşısına geçerseniz, sizi o şekilde gösterecektir. Suratınızın aynada

⁷³ 4/Nisa/78.

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. III, s. 32-33.

⁷⁵ 57/Hadid/22-23.

⁷⁶ Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, Çev. Yıldırım, Suat vdğr., Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, C. VIII, s. 172.

⁷⁷ Nursi, *Sözler*, s.500; *İşaratu'l-İ'caz*, s. 80.

⁷⁸ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.81-82.

⁷⁹ Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, s. 22.

ekşi ve çatık oluşu ya da tebessüm eder oluşu, sizin o şekilde davranmanızdan dolayıdır, aynanın kendisinin bunda bir etkisi yoktur. Aynayı Allah'ın bilgisi olarak kabul edecek olursak bu bilginin, insanın iman veya küfrü seçmesinde bir etkisi bulunmamaktadır.⁸⁰

Kuşkusuz Allah'ın iradesine sınır yoktur. O'nun dilemesinin dışında hiçbir şey olmaz. Ancak iradesine engelin olmaması, işlerin rastgele yürüyeceği anlamına gelmez. O, adaletle hükmeder, işlerin adalet üzere yürümesini kendisi dilemiştir. İşte bu adaleti gereği, kulun cüz'î iradesini, küllî iradesinin taalluku için bir şart-ı adi yapmıştır. Yani manen der: "Ey kulum, özgür iradenle hangi yolu istersen, seni o yolda götürürüm. Öyle ise sorumluluk sana aittir."⁸¹ Yani Allah'ın iradesi, kulun iradesinde serbest olması şeklinde tecelli etmiş olup, kulun bir fiili veya eylemi tercih etmesi o eylemi yaratmak için neden kılınmıştır.

"Bazı olaylar ise insanın düzenleme ve planlamasının dışında gerçekleşir. Hatta insan, hayatında öyle olaylarla karşılaşabilir ki, o olayların oluşumunda kendisinin hiçbir katkısı yoktur. Karşılaştığı bu olaylar, kendisine önemli ölçüde zarar da verebilir, ummadığı bir fayda da sağlayabilir. Bu imtihan içinde olmamızın bir sonucudur. Allah bizi, böylece imtihan etmektedir. Böylesi durumlarda, insanın imdadına kader inancından başkası koşamaz. Bir anneyi düşünün, küçük çocuğu kendisinden izin alarak, oynamak üzere dışarı çıkmıştır. Anne bir süre sonra, bir arabanın çocuğuna çarptığı haberini alır. Böyle bir annenin sıkıntısını kader inancından başkası dindiremez. Bir annenin bile bile, araba çarpsın diye çocuğunu dışarı göndermesi düşünülemez. Ama olan olmuştur. Anneyi teselli etmek için söylenecek sözler 'Allah'ın takdiridir, çocuğun eceli gelmişti, elbette sen de çocuğuna araba çarpacağını bilemezdin' manasında olacaktır. Bu olayı baz alırsak, Kur'an'da bazen tamamen kaderci, bazen de tamamen hürriyetçi gibi görünen ifadeleri zihnimize daha iyi yaklaştırabiliriz. Böyle bir olayda anneye yaklaşımımız, kaderci bir yaklaşım olacaktır. Anneye 'Allah'ın takdiridir' der ve onu bu şekilde teselli ederiz. Fakat çocuğa çarpan arabanın hatalı şoförüne farklı bir yaklaşımda bulunup; niçin dikkatli olmadığını, çocukların oyun oynadıkları bir yerde neden bu kadar hızlı araba sürdüğünü söyler, durumu ilgili mercilere bildiririz. Şoföre takındığımız tavır, hürriyetçi bir tavidir. Kur'an'da, bu konuda birbiriyle çelişkiliymiş gibi görünen ayetlerin bir kısmı da bu bağlamda değerlendirilmelidir."⁸²

3.4. Kader ve Özgürlük İlişkisinin Kur'anî Açıdan Tahlili

Kur'an-ı Kerim'in ilgili tüm ayetleri göz önünde bulundurulduğu zaman, kaderin farklı boyutlarıyla karşı karşıya gelinir. Bu boyutlardan birisi, insanın kendisinden dolayı hesaba çekilmeyeceği, sorgulanmayacağı alandır ve bu bir anlamda zorunlu kadedir, bir üstünlük sebebi de değildir. Kaderin diğer bir boyutu ise insanın kendisinden hesaba çekileceği alandır. Sorguya çekileceği bu alanda insanın özgür irade sahibi olduğu ve sorguya çekilme gerekçesinin yine kendisine tanınan bu özgürlük olduğu, Kur'an'ın pek çok ayetinde vurgulanmaktadır. Bazen de kaderin bir yönüyle zorunlu, bir yönüyle de insanın özgürlüğüne baktığı anlaşılmaktadır.

Örneğin; insanın ne zaman ve nerede dünyaya geleceği, hangi ana-babadan doğacağı, hangi ırktan-milletten olacağı, zorunlu kadedendir. Bu hususlarda insana seçme imkânı verilmemiştir; ancak insan bu özelliklerinin hiçbirisiyle ne yücelir, ne de değersizleşir. Çünkü üstünlük, ancak tercih ve seçme imkânı verilen hususlarda söz konusudur. "Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şanı yücedir."⁸³; "Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişi'den yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi ırklara ve

⁸⁰ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 82.

⁸¹ Bk., Nursi, *Sözler*, s. 501-502.

⁸² Bk., Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 82-83.

⁸³ 28/Kasas/68.

kabilelere ayırdık. Şüphesiz, sizin Allah katında en üstün olanınız, takvaca en ileride olanınızdır. Muhakkak ki Allah, bilendir, haber alandır."⁸⁴ Dikkat edilecek olursa ilk ayette ve ikinci ayetin baş tarafında bazı hususların insanın iradesine bırakılmadığı özellikle vurgulanmaktadır. İkinci ayette açık bir şekilde ırk ya da soy gibi insanın seçimine terk edilmeyen hususların üstünlük sebebi olamayacağı, aksine üstünlüğün insan seçimine ve özgür iradesine bırakılan takva hususunda olacağı işlenmektedir. İşte, insanı asıl ilgilendirmesi gereken de bu alandır.

Kaderin insan iradesini ve özgürlüğü esas alan yönü; inanç seçme, ahlaka taalluk eden konular, günlük davranışlarımız gibi hususları, Kur'an'ın özgün ifadesiyle "takva"yı yani insandan yapması veya sakınması istenen tüm konuları kapsar. "*Biz insana iyi ve kötü yolu gösterdik, dilerse şükredici olur, dilerse nankör.*"⁸⁵; "*Ve de ki: Hak Rabbinizdendir; artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...*"⁸⁶; "*Gerçek şu ki, size Rabbinizden açık deliller gelmiştir. Artık kim basiretle görürse kendi lehine, kim de görmek istemeyip kör kalırsa kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde gözetleyici-vekil değilim.*"⁸⁷ Görüldüğü gibi takvaya konu olan alanlarda, Allah tarafından herhangi bir baskı, zorlama ve dayatma söz konusu değildir.

Kader bazı durumlarda ise bir yönüyle zorunlu iken, bir yönüyle de insanın iradesini ilgilendirir. İnsanın kendisinden kaynaklanmayan musibetlerle iyilikler, bu manada ele alınabilir.⁸⁸ Sözelimi beklenmedik bir anda insan bir musibete uğrayabilir, ya da bir nimete nail olabilir. Bu yönde, insanın iradesiyle seçimde bulunması söz konusu değildir. Ancak, musibet veya nimetle karşılaştıktan sonra, insanın özgür iradesi devreye girer. Çünkü musibete katlanıp katlanmaması, gelen nimete şükretmesi veya nankörlük etmesi insana kalmıştır. Aslında hayatın tamamı, insanın başına gelen musibetlerle ve karşılaştığı başarılarla birlikte bir imtihandır.⁸⁹ "*Her canlı ölümü tadacaktır. Biz sizi, şerle de, hayırla da deneyerek imtihan ediyoruz ve siz, ancak Bize döndürüleceksiniz.*"⁹⁰

Şayet kaderin zorunlu olan yönüyle ilgili ayetleri hayatın her alanına genelleştirmeye kalkarsak, Cebriyecî bir anlayış ortaya çıkar; kaderin insan özgürlüğüne bakan yönüyle ilgili nassları, metin ve ifadeleri hayatın her alanına uygularsak, bu sefer de Mu'tezilî bir anlayış ortaya çıkar. Öyleyse konu hakkındaki tüm ayetleri, ilgili oldukları alanda değerlendirmek gerekir ki, aşırılıklardan kaçınmak mümkün olsun.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Gerek geçmişte gerekse günümüzde üzerinde sıkça durulan konuların başında gelen kader ve özgürlük ilişkisi, her zaman için insan zihnini meşgul etmeye devam edecek gibi görünmektedir. Kur'an'daki ifadeler bazen kader yönünü vurgular bir nitelikte gelirken, bazen de özgür iradeye atıf yapan bir üslupta karşımıza çıkmaktadır. Kimi çalışmalarda gözlemlendiğimiz gibi şayet sadece kadere vurgu yapan ayetlere odaklanılırsa Cebriyecî bir anlayışa kapı aralanmaktadır. Söz konusu Cebriyecî anlayışın geçmişte kaldığını söylemek de çok tutarlı değildir. Zira benzer fikirler günümüzde de sıkça karşımıza çıkabilmektedir. Öte yandan günümüzde de olduğu üzere yoğun bir şekilde özgürlüğe atıf yapan ayetlere hasr-ı nazar edilir ve konuyu tamamlayıcı öteki pasajlar gözardı edilirse bu durumda da Mu'tezilî bir anlayışa yol açılabilmektedir. Yani ya her şey kadere bağlanarak sorumluluktan kurtulmaya çalışma yoluna gidilmekte veya her şey özgür iradeye bırakılarak gerçeklerden kopuk

⁸⁴ 49/Hucurât/13.

⁸⁵ 76/İnsan/3.

⁸⁶ 18/Kehf/29.

⁸⁷ 6/En'am/104.

⁸⁸ "Maziye ve musibetlere kader nazarıyla, müstakbele ve günahlara teklif noktasında bakmak lazımdır. Cebir ve İ'tizal burada barışlırlar." Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 536.

⁸⁹ Bk., Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.74-76.

⁹⁰ 21/Enbiya/35.

hayalî geniş bir alana tevessül edilebilmektedir. Sözüünü ettiğimiz Cebriyecî veya Mu'tezilî anlayış, öz önce de vurguladığımız gibi geçmişte kalmış ve günümüzde yansımaları bulunmayan anlayışlar değildir. Aksine günümüzde de aynı isimlerle olmasa da aynı anlayışlar gözlemlenebilmekte, aynı manalar farklı lafızlarla karşımıza çıkabilmektedir.

Bu noktada çalışmamızda incelediğimiz kaynaklardaki analizler bağlamında takınılması gereken en itidalli tavır, kader ve özgürlük konusunu ele alan konuyla ilgili ayetleri bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak bir sonuca varmaya çalışmak olacaktır. Aksi takdirde konunun bir yönü vurgulanırken diğer yönü tamamen ihmal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Konuyu ele alan tüm ayetler mümkün mertebe bir arada ve bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, insanın cinsiyet, ırk ve renk gibi bazı alanlarda kaderine boyun eğdiği, ahlak ve takva gibi alanlarda ise özgür seçimiyle davranışta bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bireyin, musibetler ve felaketler gibi bazı alanlarda bir yönüyle kadere mahkûm iken, öte taraftan olumsuzluklara, felaketlere karşı takındığı tavır ve tutum yönüyle de hür ve özgür davranabildiği gözlemlenebilmektedir.

Öyleyse açık bir şekilde denebilir ki, Kur'an açısından kader, özgür seçimi ortadan kaldıran ve ona zıt olan bir gerçekliğe tekabül etmez. Belki özgür olmanın dahi insanın kaderi olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir. Yani insanın kendisine gösterilen iki yoldan örneğin şükür veya küfür yolundan birini seçmesi onun için bir kaderdir. Evet, insan yaşadığı şu dünya hayatında, bu iki yoldan birisini mutlaka seçmektedir. Bundan bir kaçış mümkün görünmemektedir. Burada önemli olan, kaderin iyi veya kötüyü, şükür veya küfrü, doğru veya yanlış dayatıp zorlamaması, bu hususlarda tercihi insana bırakan bir esneklik içermesidir. Madem ahlak ve takvaya konu olan davranışlarda insan seçimi asıldır, öyleyse birey yanlışlarının ve hatalarının sorumluluğunu kadere havale etmek suretiyle kurtulabileceği düşüncesine kapılmamalıdır. Zira özgür iradesiyle tercih yapan, yaptığı tercihlerin sonuçlarıyla yüzleşmek durumunda kalacağı bilincini taşımalıdır.

Konuyla ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılar, konunun sadece kader yönüne veya yalnızca özgürlük tarafına yoğunlaşan çalışmaların oluşturduğu boşluğu dolduracak şekilde, her iki yönü birlikte ele alan itidalli çalışmalara odaklanırlarsa, toplumda yaygın bir şekilde var olan kader-özgürlük arasındaki ilişkiye yönelik yanlış algının düzelmesinde önemli katkılar sunabilirler.

5. Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Âlûsî, Ş. M. (1994). *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim ve's-Seb'il Mesânî*. Beyrut-Lübnan: Dâr-u İhyai't-Turâsi'l-Arabî.

Aydın, Ö. (1998). *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Bolay, S. H. (1997). *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Buhârî, M. (1981). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Canan, İ. (1995). *Kütüb-i Sitte*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Demiray, K. (1982). *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, Koll. Şti. Anka Ofset Basımevi.

Derveze, M. İ. (1966). *ed-Düstûru'l-Kur'anî ve's-Sünnetu'n-Nebeviyye Fi Şuûni'l-Hayati*. Mısır: İsa Bâbî Halebî Matbaası.

Ebu Zehra, M. (1996). *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*. Çev. Kaya, S. İstanbul: Şura Yayınları.

- Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe. (1399/1979). *Tarîhu'l-Medîne*. Thk. Fehîm M. Ş. Cidde.
- Eş'arî, E. H. (1369/1950). *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*. Thk. Muhammed M. A. Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Mısriyye.
- İbn Asâkir, E. K. (tsz.). *Tarîhu Medîneti Dimeşk*. Amman.
- İbn Kesîr. (1419/1999). *Muhtasar-u Tefsir-i İbn Kesîr*. İhtisar ve Tahkik: Sabûnî, M. A. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzur. (tsz.). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâr-u Sadr.
- Kıral, B. (2020). "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Kırkinci, M. (1986). *Kader Nedir?*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1992). *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. Çev. Asar, A. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1997). *Tefhimu'l Kur'an*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Meydan Larousse*. (tsz.). İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Müslim, E. H. (1375/1956). *el-Camiu's-Sahih*. Tahkik: Abdülbaki, M. F. Mısır-Kahire: Dâr-u İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Nursi, B. S. (1988). *İşaratu'l-İ'caz*. Çev. Nursi, A. İstanbul: Tenvir Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1998). *Mektubat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2000). *Sözler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Râzî, F. (1990). *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*. Çev. Yıldırım, S. vdğr., Ankara: Akçağ Yayınları.
- Razî, F. (1402/1982). *İ'tikadâtü Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sâbûnî, M. A. (tsz.). *et-Tibyân fî Ulumi'l-Kur'an*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.
- Sak, R. – Sak, İ. T. Ş. – Şendil, Ç. Ö. – Nas, E. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), s. 227-256.
- Şehrîstânî, E. F. M. (1368/1948). *el-Milel ve'n-Nihâl*, Tashih ve Ta'lik: Ahmed Fehmi, Beyrut-Lübnan: Daru's-Surûr.
- Şimşek, M. S. (1999). *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Taberî, İ. C. (1407). *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yazıcıoğlu, M. S. (1988). *Mâturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ankara: Akid Yayıncılık.
- Yazır, E. M. H. (tsz.). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Zemahşerî, M. b. Ö. (1995). *Tefsiru'l-Keşşâf*. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.